

Madách születésnapjára*

Januárban született, a *Janus istenről* elnevezett hónapban. Janus az, aki hátra és előre egyaránt tekint. A múltba és a jövőbe. Így mutatja január hónapot egy márványszobor is a pármái dóm keresztelő kápolnájában. A tizenkét hónap között az elsőt.

Nem kell Keplerhez folyamodnunk horoszkópért: Madáchnak a művére is, a Tragédiára, mennyire jellemző ez a Janus-arcú, hátra és előre tekintés az időben; hátra, azaz vissza a kezdetekig és előre ama eszkimó-szinbeli, oly kisszerű, oly kevésbé látványos apokalipszisig –, amelyben felismerhetünk egy testünkre szabott világvéget, arra az esetre, ha beválik Lucifer szava az ökológiailag tönkretett földgolyóról: „a tudomány nem győzött végzetén”. És ha nem győz, azért nem győz, mert nem is akar győzni: mással van elfoglalva: hidrogén-, neutron-, vagy kémiai fegyverek előkészítésével. (Minden emberiségnek olyan világvége van, amilyet megérdemel.)

Nem csak a madáchi műre jellemző az, hogy egyszerre tekint a történelem elmúlt korszakai és a jövő esélyei felé. Ránk is jellemző ez, akik itt most Madách születésnapjára összegyűltünk. Ennek a mai ünnepségnek is megvan a maga Janus-arcúsága.

Egy ünnepi esztendőre tekinthetünk vissza – egy olyan Madách-évre, amelyik *csak itt Nógrádban volt programszerű*. Ámde az ország közvéleménye olyan rendkívüli figyelemmel kísérte a Tragédia bemutatásának szeptemberi centenáriumát, hogy ez az érdeklődés a nagy ünnepek fényeit gyújtotta föl *országosan is*, Madách köré.

Nemcsak Szegeden a Dóm téren, immár hagyományszerűen, nemcsak a Nemzeti Színházban – ahol már megszoktuk, hogy hol ellankad, hol erőre kap a Tragédia interpretálásának kedve – került bemutatásra Madách nagy műve, hanem egy most alakuló új színház is, a zalaegerszegi, nyitódarabjául *Az ember tragédiáját* tűzte ki, példát adva nagy múltú színházaknak is, bátor, új, korszerű értelmezésre. S tudjuk, hogy már a miskolci Nemzeti Színház is készül a maga Tragédia-értelmezésére.

Új Madách-értelmezések nemcsak rendezésben, hanem kritikában, elemzésben is jelentkeztek – talán elég, ha András László kiváló könyvére utalok (*A Madách-rejtély*) –, de jelentkeztek a korunkban egyre úttörőbb szerepre jutó vizuális képzőművészeti kultúrában is. Ezért tartom különleges jelentőségűnek a 13. salgótarjáni tavaszi tárlatot, amelynek gazdag kiállítási anyagában sok kiváló magyar képzőművész fordította le a Tragédia gondolatait mai ízlésünk formanyelvére – és tágította ezzel a modern művészet kifejezési határait...

A Tragédiával első ismerkedésre az alkalmat nekem egy régi illusztrált kiadásban Zichy Mihály rajzainak reprodukciói adták – amikor még olvasni sem tudtam. Ezek a Zichy-rajzok segítettek később ésszel felérni a szöveget. Hisz' a párizsi szín feledhetetlen nyaktilóját megint látom, amikor olvasom, hogy „Bakó ügyes légy, óriást vesztesz el”, mint ahogy fe-

ledhetetlen az utolsó Zichy-képen Ádám kiállása a sziklán: „egy ugrás, mint utolsó felvonás...”. Nem is beszélve az egyiptomi szín szép, pucér odaliszkjáról, aki megvesztegetően illusztrálta azt a madáchi sort, hogy „a szőke szépség lankadó szemével. Finom, gyöngéd, mint játszi-tünemény.”

A mai fiatalok számára már más képek, formák társulnak a változatlan – igen: az örökérvényű – madáchi szöveghez.

De nemcsak a Tragédia színei, hanem maga Madách Imre arca és alakja is kínálhat a modern portréin keresztül bepillantást az alkotáslélektanának arra a rejtélyére – csakugyan mélytitkú jelenségére –, hogy milyen test hordozhatta ezt a rendkívüli teremtő szellemet. E tekintetben is szolgált meglepetésekkel a salgótarjáni kiállítás, például Kirchmayer Károly vöröskőbe faragott Madách-portréjával. (Amit – úgy tudom – azóta már fel is állítottak.)

Nem az én feladatom, hogy számvetést csináljak, milyen gazdagodást hozott az elmúlt, 1983-as év a magyar nép Madách-kultúrájában. De az bizonyos, hogy ez a gazdagodás országosan nem – vagy nem ilyen mértékben – történt volna, ha Nógrád – a szülőmegeye – nem intonálta volna ezt a Madách-évet oly határozottan, annyi gondoskodással, fáradhatatlan aktivitással.

Ne higgyék, hogy henyc stilisztikai fordulattal használtam az imént azt a kifejezést, hogy „a magyar nép madáchi kultúrája”. Egyre mélyebb meggyőződés (és nem is csak az enyém), hogy a magyar köztudatban, közgondolkodásban szerkezeti elemként van jelen *Az ember tragédiájának* a filozófiája és történetiszemlélete. Gondoljunk csak arra a legsajátosabban madáchi tanra: *az eszmerendszerek relativitásáról* (a kereszténységgel kapcsolatban demonstrálja Madách az áldást hintő eszmék dogmává merevedését); vagy arra a másikra: *az emberfaj létbizonytalanságáról* a londoni szín – a XIX. század után. Ez különösen aktuális ma: a szemünk láttára kibontakozó, de eszünkkel nem könnyen felfogható motivációjú világválság idején. (Zárójelben hadd emlékeztessék a falanszter tudósainak prognózisára egyfajta energiaválságról; hadd emlékeztessék a madáchi látomások sorában a természeti környezet pusztulására, amelyről ugyancsak szó esik a Falanszterben –, s vajon ki is tudna reagálni erre nagyobb érzékenységgel, mint az az Ádám, aki emlékszik még a paradicsomra: a természet teremtéskori gazdagságára és harmóniájára? S hadd emlékeztessék a három utolsó előtti színben mindarra, ami a természeti erők megcsappanásán túl az emberi fantázia és kreativitás forrásainak intézményes kiszikkasztásáról szól, az elidegenedésről, a Föld Szellemének és az embernek egymástól való elszakadási kísérletéről, s végül az új kőkorszakról...)

És ha elfogadjuk, hogy a magyar közgondolkodás kialakításában a legnagyobb tanítómesterek közé kell ma már sorolnunk Madáchot – a különleges dialektikus logikájával (amely csak látszatra hajaz a hegelire), és azzal a számtalan, szinte közmondásként forgó szentenciájával (attól, hogy *a gép forog, az alkotó pihen*, addig, hogy *ember küzdj*), akkor mindjárt hozzáfűzhetjük, hogy ezek a közkinccsé váló madáchi tanítások korunkban egyre aktuálisabbak és használhatóbbak. Mondhatnám akár úgy is, hogy korunk egyre beljebb jön Madách utcájába. Persze nem tudom, hogy örömmre vagy szomorúságomra szolgáljon-e inkább, hogy ez az ezredvég egyre több megvilágító érvvel kezd szolgálni a madáchi műhöz. Ugyan-

is ezek az érvek jobbra Madách borúlátásait igazolják. Ezek közt a legfelélmertesebb az a felismerés, hogy Ádám óta ma jut el az emberiség másodszor abba a helyzetbe, hogy végezhet magával – ha akar. Csak „egy ugrás...”. Csak egy gombnyomás.

E Madách-év sugárzása – Nógrád központtal – túlmutat a határokon. Nem az én dolgom számba venni.

De hadd mondjam el személyes élményemet: a firenzei egyetemen a magyar irodalomból vizsgázó olasz fiatalok legtöbbször – 300–350 diák legalábbis – Madáchból felkészülten jelentkezett az ideai vizsgákra.

Az ünnepi év most befejeződik. Madách születésének 160. évfordulója, a Tragédia bemutatásának a centenáriuma szolgáltatta az alkalmat az ünnepre. De a váratlan intenzitását nyilvánvalóan az időszerűségének köszönhetjük, mely egyre nagyobb evidenciával jelentkezik.

Ezért mondhatjuk, hogy ez az év fordulópont is volt a magyar nép Madách-kultúrájában, és ez indokolja, hogy a mai nap ne csak a múltba, hanem a jövőbe is tekintsünk – Janusként.

Az 1983-as bemutató centenáriumát nemcsak a nemzeti színházi felújítással ünnepeltük, hanem azzal is, hogy ez az este szolgált alkalmul, az új Nemzeti Színház felépítésének a proklamálására és az új Nemzeti Színház felépítését támogató gyűjtés megindítására.

Kihívó dolognak látszik épp a gazdasági nehézségek világszerte növekedésének idején színházat építeni. Még kihívóbb az általános drágulás időszakában az önkéntes adakozókedvre apellálni.

Mi – amikor kezdeményeztük – arra gondoltunk, hogy ezek csak egy szimpla logika szerint lehetnek ellenérvek. Igazából az ügy mellett szólnak – a beosztás időszakában kell ébren tartani az önzetlenség reflexeit is alkalmat adni a hazafiúi nagyvonalúság gesztusaira.

Budapesten, bevallhatjuk, a vártnál kevésbé van egyelőre nyoma ama reformkori lelkesedésnek, amely egyszer Nemzeti Színházat épített az ország fővárosában. Annak a lelkesedésnek a hőfoka sem tapasztalható, amit pár hónapja Prágában láttam – az új fényben ragyogó, régi nemzeti színházuk átadásának ünnepén. . .

Hogy ennek mi az oka, nem is próbálom most elemezni. Ugyanis van példa más is, ha nem is a fővárosból. És erről szeretnék szólni. Pár hónapja – Madách-ünnepségek voltak akkor is – itt jártam Nógrádban, s azt tapasztaltam, hogy itt –, s ki tudja, talán a többi megyében is – ma is tisztán élnek azok a bizonyos reformkori érzések; az áldozatkészség, a teremtőkedv. Itt alakult ki tehát gondolat a megye jelenlegi vezetői körében – a balassagyarmati egykori vármegyeházán, ahol az ünnepség záróaktusa volt, hogy Nógrád megye élére állhatna egy országos gyűjtésnek. Ám, ünnepeljük meg minden megyében az illető megye egy nagy költő, költő-dramáiró vagy drámaíró fiát – és a bevétel szolgáljon az új Nemzeti építési költségeihez hozzájárulásra. Hogy Nógrád megye kivételes szellemi éghajlata, vagy a Madách-év atmoszférájának köszönhető-e (az utóbbi az előbbi terméke), de a terv varázslatos gyorsasággal fogant meg és kezdett megvalósulni.

Íme, Madách születésnapjára itt vagyunk együtt.

S ez a teremtő kedv terjed tovább Nógrádból. Mához két hónapra Bács-Kiskun megyében terveznek Kecskeméten az itteni Madách-ünnepséghez hasonló *Katona József*-ünnepséget a Nemzeti Színház javára. De mint a legnagyobb magyar megye, egy másik ünnepséget is tervez „Petőfi, a színházi ember” emlékére Kiskőrösön. *Kerényi Ferenc*től, akinek a mai Madách-ünnepi műsor összeállítását köszönhetjük, ma kaptam levelet, hogy Somogy megye is jelentkezett. Szeptemberben a 80. éves *Keresztúry Dezső* tiszteletére Zalában tervezünk hasonló, *Weöres Sándor* tiszteletére Vasban, *Lengyel Menyhért*et talán majd Borsodban ünnepelhetjük, ahol gyerekségét töltötte...

Ez az egész terv most azon fordul meg, sikeres lesz-e itt a mai. Bízom benne, hogy igen.

De hadd tegyek hozzá egy lényeges dolgot. A Nemzeti Színház felépítésének elindítása körüli langyos légkörnek minden bizonnyal van egy olyan motívuma, sokan hangot adtak ennek, hogy vajon van-e garanciája annak, hogy nemcsak kövekből, hanem szellemből is méltóan fog felépülni az ország első színháza.

Mások meg úgy vélik, hogy a Nemzeti Színház valami maradi tradicionalizmus bástyája akar lenni...

Azt hiszem, ez a Madách nevében induló akció – a Tragédia 100. évfordulóján, s ma, Madách születésnapjának a vigiliáján – híven mutatja azt a szellemiséget, amely a nemzet első színházát hivatott lesz betölteni.

Nemcsak Az ember tragédiájával, hanem Az ember tragédiájához fogható eszmei igényű, új magyar drámákkal.

Az első Nemzeti Színház homlokzatán az ajánlás azt fejezte ki, hogy az épületet a Hazafiság emelte a Nemzetnek. Az újnak a homlokára én azt látom odaírva – van, aki mást, én ezt –: *A magyar nemzet az emberiségnek.*

Ahogy Madách műve az emberiségért való aggodalomban íródott.

Vörösmarty ama legelső Nemzeti Színház megnyitását Árpád ébredésének látta. Ez volt a címe ünnepi nyitó darabjának.

Az új Nemzeti Színház megnyitása legyen Ádám ébredése.

A föld elpusztításának rémálmából ébredő emberiség ünnepe.

*Elhangzott 1984. január 20-án, a Madách-ünnepségen, Salgótarjánban.